

The Standards of the Right to Peaceful Protest and the Government's Responsibility to Facilitate Its Implementation in Light of International Documents

Abdollah Ghaderi

Ph.D. Student, Public Law, Islamic Azad University, Sanandaj Branch, Iran

Haneh Farkish*

Assistant Professor, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Sanandaj Branch, Iran

Arkan Sharifi

Assistant Professor, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Sanandaj Branch, Iran

Received: 18/Oct/2022

Accepted: 30/Sep/2023

ISSN:2345-6116

eISSN:2476-6216

1. Introduction

As a fundamental human right, the right to peaceful protest has always been the focus of governments. Therefore, after studying the concept and the legal framework concerning the exercise of this right according to the international documents, the constitution, important international principles, and standards, and also after examining theories of welfare and social contract, this essay has considered the theory of relative deprivation (the most complete theory proposed so far) as the basis of general dissatisfaction and then, by stating the importance and application of the right to peaceful protest and examining this right at the domestic level (according to Article 27 of

- This article is taken from the doctoral thesis of Public Law, Islamic Azad University, Sanandaj branch.

* Corresponding Author: Hanehfarkish@gmail.com

How to Cite: Ghaderi, A, Farkish, H. & Sharifi, A, (2024), "The Standards of the Right to Peaceful Protest and the Government's Responsibility to Facilitate Its Implementation in Light of International Documents", *The Quarterly Journal of Public Law Research*, 25(81), 147-184.

Doi: [10.22054/QJPL.2023.70391.2828](https://doi.org/10.22054/QJPL.2023.70391.2828).

the Constitution), it has tried to reach new findings that have not been accepted so far. In the following, by discussing and examining the standards for the implementation of the said right has been regarded and through referring to international documents, books, articles, theories, and especially the universality of human rights, the importance and enforceability of the rights contained in international documents, especially the International Covenant on Civil and Political Rights has been emphasized so that the governments be adherent to their international obligations. The right to peaceful protest, which has been recognized in Article 20 of the Universal Declaration of Human Rights, Article 21 of the International Covenant on Civil and Political Rights, and other international and regional documents, is a compound right that includes rights such as the freedom of opinion and expression, right of Self-determination, freedom of organization and association, etc. Therefore, the right to peaceful protest is specific to societies that follow a system of democracy, and accordingly, governments are required to provide the necessary preparations, platform, and space for its implementation given their responsibility to facilitate the implementation of human rights. These governments work to the benefit of the nation and should not put restrictions on this right in ways such as requiring permission or strictly monitoring peaceful protest gatherings by violating the privacy of the protesters, which effectively brings the implementation of the right of peaceful protest to a dead-end.

2. Literature Review

2.1. GharibNawaz in his book entitled Civil Liability of Persons in Public Protests (2015), examined the issue from the perspective of private rights and determined the situation where damages are caused by public protests and the loss is not compensable in the usual ways.

2.2. Eslami and KamalVand in their article titled "Challenges of freedom of assembly in Iran's legal system in the light of the international human rights system"(2013), criticized and examined the

freedom of assembly according to international legal documents, and examined the characteristics of gatherings (according to Article 27 of the Constitution), and also the restrictions limiting this right. They have reached the conclusion that the said right should be guaranteed and supported because it is a natural right and belongs to all people.

3. Methodology

The current research was carried out in a descriptive-analytical way, by describing various international and domestic laws and documents, as well as analyzing the various forms and criteria in governance aims to achieve a conclusive result in the pursuit of the right to peaceful protest.

4. Conclusion

In the domestic legal field, considering the constitution and regarding the theory of relative deprivation as the main basis and criteria, it should be stated that failure to observe principles such as Article 59 of the constitution has been an important factor in dissatisfaction and the feeling of relative deprivation. Thus, by attracting the attention of the authorities to the need for making important and decisive decisions in line with the implementation of this right, it would be possible to manage and minimize any dissatisfaction and feeling of relative deprivation in society. Another solution is to pay attention to \ Article 27 of the Constitution, which is in accordance with Article 20 of the Universal Declaration of Human Rights, Article 21 of the International Covenant on Civil and Political Rights, and international standards, and if it was necessary to include other conditions, the honorable legislator would have predicted so. According to the international standards and the practice of certain countries (including Germany) which have recognized the mere notification of a peaceful protest rally to be sufficient, and considering the mandate of the constitution, if there is a protest rally without a permit, but notification has already been made, we should consider such a gathering as legal

and provide the legal support of the government. Concerning the matter of the foundations of Islam which is a precondition for the legality of gatherings in Article 27, one should try to have an interoperation in line with the benefit of the nation to do public good, and instead of expanding the scope of the mentioned clause, try to limit its examples so that citizens can protest peacefully while maintaining observing a specific legal framework. Regarding the actions taken by the officials and officers' executive actions, it must be mentioned that they should try to manage the peaceful protest gatherings as best as possible by exercising discretion and balancing between the interests and the results of their actions so that there is no room to violate the rights of the protesters as well as third parties. Now, according to the above-mentioned, the absence of a Constitutional Court is sensed even more than before, and with which many problems would be solved, including determining the matters that disturb the foundations of Islam and the need to take permission. Finally, in the international arena, the lack of an Asian human rights institution or a court to manage and exert pressure on the governments of the region to meet their human rights obligations is felt more than ever. Considering the fact that most of the governments in the region are Islamic, it is a good idea to look for the inherent dignity of people and human rights in international documents instead of referring to the religion of Islam and especially the Holy Quran. On the other hand, with the expansion of the interactions and relations between countries, the existence of such an institution can solve many problems and fill many legal gaps.

Keywords: Peaceful Protest, Relative Deprivation, Government Responsibility, International Documents, Human Rights.

استانداردهای حق اعتراض مسالمت آمیز و مسئولیت تسهیل اجرای آن توسط دولت در پرتو اسناد بین‌المللی

دانشجوی دکتری حقوق عمومی، گروه حقوق، واحد سنندج، دانشگاه آزاد اسلامی، سنندج، ایران

عبداله قادری

استادیار حقوق عمومی، گروه حقوق، واحد سنندج، دانشگاه آزاد اسلامی، سنندج، ایران

هانیه فرکیش*

استادیار حقوق عمومی، گروه حقوق، واحد سنندج، دانشگاه آزاد اسلامی، سنندج، ایران

ارکان شریفی

چکیده

حق اعتراض مسالمت آمیز بعنوان حقی بشری همواره در کانون توجه دولت‌ها بوده است. از این رو در راستای اعمال حق مذکور با توجه به مواد مرتبط در اسناد بین‌المللی حقوق بشری، اصل ۲۷ قانون اساسی و قوانین عادی مربوطه ضمن بررسی اصول و معیارهای موجود، ضرورت اخذ مجوز که برخلاف اصل ۲۷ به رسمیت شناخته شده است نیز مورد بررسی قرار گرفته که در نبود دادگاه قانون اساسی و حتی با وجود دیوان عالی کشور و دیوان عدالت اداری، تبدیل به چالشی شده که حق مذکور را به بن‌بست کشانیده است. این پژوهش به شیوه توصیفی-تحلیلی با مبنا قرار دادن نظریه محرومیت نسبی در تلاش است با اعمال اصل ۵۹ قانون اساسی (همه‌پرسی) هرگونه نارضایتی را به حداقل برساند. در خصوص مسئولیت تسهیل اجرای حق مذکور نیز با معیار قرار دادن صلاحیت تخییری و اصل تناسب از سوی مسئولین اجرایی بایستی در راستای خیر عمومی اقدام نمود. در نهایت با وجود ابهام در خصوص مبانی اسلام بایستی با تفسیر مضیق معیار مذکور را مقید به اصول دینی، جهت حمایت از حقوق ملت دانست تا مجالی برای سوء استفاده از قدرت صورت نگیرد. در این میان نبود دادگاه آسیایی حقوق بشر بعنوان آهرم فشار، بیش از پیش احساس می‌شود.

واژگان کلیدی: اعتراض مسالمت‌آمیز، محرومیت نسبی، مسئولیت دولت، اسناد بین‌المللی، حقوق بشر.

- این مقاله برگرفته از رساله دکتری رشته حقوق عمومی دانشگاه آزاد اسلامی واحد سنندج می‌باشد.

* نویسنده مسئول: Hanehfarkish@gmail.com

مقدمه

حق اعتراض مسالمت آمیز بعنوان حقی بشری که به تبع پیدایش جوامع و زندگی جمعی پا به عرصه ظهور نهاد، همواره یکی از موضوعات چالش برانگیز برای سیستم‌های حکمرانی بوده است. حق مذکور با توجه به ماهیت طبیعی و وجودی خود در حوزه حقوق بنیادین بشری جای گرفته^۱ که انسان به صرف موجودیت خود دارای آن بوده و به مثابه آرمان مشترک جوامع بشری به حساب می‌آید. چنین حقوقی (مطابق نظریه بلاکستون^۲ که در اواسط قرن ۱۸ میلادی مطرح شد) نسبت به احکام و حقوق دیگر مقدم بوده که مقید به زمان و مکان نمی‌باشد و بعنوان قاعده‌ای عمومی لازم‌الاجرا برای کلیه احکام و قوانین دیگر جاری بوده که هیچ مرجع قانونگذاری اجازه وضع قوانین خلاف آن را (حقوق بنیادین بشری) نداشته و نخواهد داشت.^۳

حال با توجه به اوصاف مذکور و به تبعیت از اسناد بین‌المللی، دولت‌ها مکلف به پیش‌بینی اصول حقوق بشری در قوانین داخلی خود بوده و با معیار قرار دادن استانداردهای موجود علاوه بر شناسایی و به رسمیت شناختن، بایستی در عمل نیز پایبند به اصول بوده تا بستر و شرایط لازم جهت رفع هرگونه سردرگمی در مرحله اجرا و اعمال چنین حقوقی و همچنین نیل به اهداف مشروع فراهم آید. از این‌رو دولت در قبال تعهدات خود مسئولیت تسهیل اجرای تک تک اصول مندرج در سند و میثاق ملی را دارا بوده که موضوع قابل بحث در خصوص اصل ۲۷ فصل سوم قانون اساسی (حقوق ملت) می‌باشد و دولت بایستی با فراهم نمودن بستر لازم و تسهیل اجرای حق اعتراض مسالمت آمیز، تعهد خود را به انجام رسانیده تا از این طریق ملت نیز بتواند صدای خود را در راستای حقوقی همچون آزادی بیان، حق تعیین سرنوشت، عدم تبعیض و... به گوش مسئولین برساند.

از جمله نکاتی که مدنظر نویسنده در این اثر پژوهشی می‌باشد (که در دیگر اثرهای مرتبط مورد اشاره واقع نگردیده) توجه به اصل ۵۹ قانون اساسی (همه‌پرسی تقنینی) بوده که در سطح مدیریتی با نگرشی متفکرانه و تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی دقیق در راستای

۱. محمد راسخ، حق و مصلحت، چاپ دوم (تهران: نشر نی، ۱۳۹۸) ص ۱۹۱.

2. Blackstone.

۳. محمدعلی موحد، در هوای حق و عدالت، چاپ ششم (تهران: نشر کارنامه، ۱۴۰۰) ص ۱۹۷.

توجه به ملت می‌باشد و در صدد روشن شدن موضوع و دفع آثار مخرب جهت جلوگیری از بروز هرگونه تنش و انحراف از مسیر مشروع و قانونی اعتراض برآمده تا با اتکا بر آرای عمومی از سوی ملت و همچنین به حداقل رسانیدن احساس محرومیت نسبی، دیگر شاهد بروز نارضایتی و اعتراض نباشیم. مورد دیگر در رابطه با مرجع بودن قانون اساسی می‌باشد که بایستی دیگر قوانین (قانون احزاب و آیین‌نامه مربوطه) با تبعیت از اصول مندرج در قانون اساسی شرایط اجرای آن را تسهیل نمایند، نه اینکه با ایجاد موانع و شروط سخت‌گیرانه‌ای عملاً استفاده از اصول قانون اساسی که بعنوان حقوق مکتسبه ملت به شمار می‌آید، غیرممکن شود.

در این میان بحث سازوکارهای حمایتی و ضمانتی در سطح منطقه‌ای (با توجه به فقدان نهاد آسیایی حقوق بشر) و داخلی توسط دولت به میان آمده که بایستی با رعایت اصول (از جمله اصل تناسب و اعمال صلاحیت تخییری) و مطابق با اسناد بین‌المللی حقوق بشری به مرحله اجرا درآمده تا از این طریق بتوان حقوق مکتسبه ملت را مورد حمایت قرار داد این پژوهش به دنبال بحث و بررسی در خصوص تبیین مبانی و استانداردهای موجود (سطح بین‌المللی و داخلی) در رابطه با اجرای حق اعتراض مسالمت‌آمیز بوده تا از این طریق بتوان با برطرف نمودن خلاء و ابهام در خصوص نحوه اجرا و معیار برگزاری، ضمن وجود مسئولیت دولت در رابطه با تسهیل شرایط اعمال حق مذکور، شهروندان نیز در مقام اعمال حقوق خود دچار سردرگمی نشده و با وجود تئوری و چارچوبی مشخص بتوانند نسبت به اقامه حق خود اقدام نمایند.

۱. مفاهیم

هنگامی که سخن از حق به میان می‌آید، دنیایی از حقوق با دایره شمول متفاوت به ذهن می‌رسد. دسته اول، حقوق طبیعی بوده که مقدم بر سایر حقوق دیگر می‌باشد که به معنی «حق بودن» مشخص شده^۱ و برخی دیگر نیز حقوق موضوعه بوده که به معنی «حق داشتن» مطرح شده است.^۲ حقوق طبیعی بعنوان مبنا و معیار سایر حقوق، دارای سابقه‌ای دیرین

۱. همان، ص ۱۹۷.

۲. محمد راسخ، همان، ص ۲۱۰.

بوده و ویژگی و اهمیت آنها به حدی می‌باشد که اعلامیه جهانی حقوق بشر در راستای برقراری نظم نوین جهانی، آنها را در سندی منسجم تهیه نموده که در سال ۱۹۴۸ میلادی مورد تأیید ۵۸ کشور جهان قرار گرفت. برخی حقوق به دلیل بنیادین بودن، ماهیت و خاصیت طبیعی‌شان مانند حقوق بشری که فلسفه وجودی دنیا (حول محور انسانیت) به حساب می‌آیند، به نحوی است که نبایست آنها را بر حسب قانون سنجید. مطالبه‌گری و اعتراض مشروع و قانونی یکی از این موارد می‌باشد^۱ که در ادامه بیان می‌شود.

۱-۱. حق اعتراض

اعتراض بعنوان ابزار تضمین‌کننده حقوق اساسی، با توجه به ماده ۲۱ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی^۲ حقی است که در دسته حقوق مدنی و سیاسی قرار گرفته و دارای جنبه فردی می‌باشد که اعمال آن به صورت جمعی بیشتر نمود پیدا می‌کند. حق مورد بحث بیشتر در نتیجه تصمیماتی آشکار می‌گردد که تأثیر مستقیمی بر حیات و معیشت ملت بر جای می‌گذارد.^۳ ماهیت و پیام هر اعتراض نیز بر اساس نوع مشکل و تصمیم اتخاذی ممکن است جنبه‌های مختلفی از جمله حقوقی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و ... داشته باشد.^۴ حق مذکور اکثراً در برابر دولت، با حفظ مشروعیت حکومت و قدرت دولت بروز پیدا می‌کند و از طرق مختلف از جمله گفتاری (ایراد سخنرانی، دادن شعار، رسانه‌های مختلف جمعی

۱. عباس شیخ‌شعاعی، حق طبیعی و حقوق بشر، چاپ اول (تهران: نشر سلمان پاک، ۱۳۹۴) ص ۱۸.

۲. «حق تشکیل مجامع مسالمت‌آمیز به رسمیت شناخته می‌شود. اعمال این حق تابع هیچگونه محدودیتی نمی‌تواند باشد، جز آنچه بر طبق قانون مقرر شده و در یک جامعه دموکراتیک به مصلحت امنیت ملی یا ایمنی عمومی یا نظم عمومی یا برای حمایت از سلامت یا اخلاق عمومی یا حقوق و آزادی‌های دیگران ضرورت داشته باشد.»

۳. کارل دیتراپ، جنبش اجتماعی و اعتراض سیاسی (نظریه‌ها و رویکردها)، ترجمه مجید عباسی، چاپ اول (تهران:

پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۹۵) ص ۱۵۹.

4. Edison Lanza, *Protest and Human Rights Standards on the Rights Involved in Social Protest and the Obligations to Guide the Response of the State* (Special Report on Freedom Expression of the Inter-American Commission on Human Rights, 2019) at 5.

و یا سکوت)، نوشتاری (کتاب، مقالات و نشریات) و یا به صورت عملی (برگزاری اجتماعات اعتراضی مسالمت‌آمیز) صورت می‌پذیرد.^۱

با توجه به اینکه منظور از حق اعتراض در این پژوهش، برگزاری تجمع اعتراضی مسالمت‌آمیز بوده و با در نظر گرفتن این امر که حقوق بشری زنجیروار به هم وابسته می‌باشند و هر کدام مقدمه دیگری است؛ مجزا از مفاهیم مشابهی از جمله اعتصاب، مقاومت و نافرمانی مدنی می‌باشد لذا در ادامه اشاره‌ای مختصر نسبت به مفاهیم مذکور خواهیم داشت:

اعتصاب بعنوان نمودی دیگر از حقوق طبیعی^۲ ابزاری برای اعمال فشار به نیروی حاکمه جهت نیل به اهداف مشروع خود از جمله حقوق اقتصادی، اجتماعی و ... که در فضای یک جامعه دموکراتیک می‌تواند نمود پیدا کند می‌باشد.^۳ اما بایستی همواره این امر را در نظر گرفت که اعتصاب اکثراً در رابطه با شغل و حرفه انسان‌ها نمود می‌یابد و به نوعی گنشی در مقابل اعمال زیان‌بار و بی‌عدالتی کارفرما و یا مسئول مربوطه می‌باشد که متقابلاً از سوی کارگران و یا کارمندان بصورت مسالمت‌آمیز صورت می‌پذیرد.^۴

در رابطه با نافرمانی مدنی نیز همان‌گونه که از عنوان پیداست سخن از حق اعتراض مسالمت‌آمیز در چارچوب اسناد بین‌المللی و قوانین داخلی است اما نافرمانی مدنی که اصلی‌ترین مشخصه آن عدم پیروی از قانون می‌باشد بعنوان عملی در راستای مقابله با قانون

۱. سیدرضا موسوی و محمدرضا بنایی، حق بر اعتراض مسالمت‌آمیز در نظام بین‌المللی حقوق بشر، چاپ اول (تهران: نشر خط ناپ، ۱۳۹۹) ص ۳۹.

۲. محمد هاشمی، حقوق اساسی و ساختارهای سیاسی، چاپ چهارم (تهران: بنیاد حقوقی، ۱۳۹۹) ص ۳۶۴.

۳. حمید روستایی صدرآبادی و همکاران، «ملاحظات امنیتی در حکم فقهی اعتصاب در حکومت اسلامی»، فصلنامه امنیت ملی، شماره ۲۴، (۱۳۹۶)، ص ۱۵.

۴. ایمان غریب‌نواز، مسئولیت مدنی اشخاص در اعتراض‌های عمومی، چاپ اول (تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۵) ص ۲۴۳.

به حساب می‌آید.^۱ پس نافرمانی مدنی که با هدف تغییر قانون ناعادلانه‌ای که بوسیله دولت به تصویب رسیده است^۲ با حق اعتراض مسالمت‌آمیز دارای تفاوت اساسی می‌باشد.

در نهایت حق مقاومت بوده که می‌توان آن را گُنجی مسالمت‌آمیز در برابر هجوم و استعمارطلبی طرف مقابل دانست که در راستای حق تعیین سرنوشت نمود پیدا می‌کند.^۳ در همین راستا بند ۲ ماده ۲۰ منشور آفریقایی حقوق بشر (۱۹۸۱ میلادی) حق مذکور را حق اشخاصی دانسته که تحت ظلم و استعمارطلبی دیگران قرار دارند و مجاز می‌باشند که در چارچوب اسناد بین‌المللی به هر طریقی که قانون مجاز دانسته است متوسل شده و مقاومت نمایند. پس با توجه به مفهوم و موارد مربوطه حق مقاومت چیزی غیر از حق اعتراض مسالمت‌آمیز بوده که دارای دایره و وسعت گسترده‌تری نسبت به آن می‌باشد که در مقابل هرگونه تجاوز و استعمارطلبی ممکن است رخ دهد.^۴

حال با توجه به آنچه بیان گردید، اعتراض دارای دو نوع فردی و جمعی می‌باشد. اعتراض فردی اعتراضی است که فرد خود و منافع خود را در معرض خطر احساس می‌کند و با روش‌هایی از قبیل مطبوعات، رسانه‌ها و اخیراً دنیای مجازی دست به بیان خواسته خود می‌زند.^۵ اما اعتراض به صورت جمعی که بیشتر مورد توجه و استعمال قرار می‌گیرد، بستگی به نوع تصمیم اتخاذی از سوی دولت و وضعیت بوجود آمده داشته و چنانچه تعداد بیشتری از اعضای جامعه را تحت تأثیر خود قرار دهد و منجر به ظهور نارضایتی و احساس محرومیت نسبی و ناعادلانه بودن آن شود^۶ به مراتب افراد بیشتری با وحدت موضوع مشکل

۱. تورج رحمانی و علی مختاری، «نافرمانی مدنی ایده‌ای برای عبور از بن‌بست نظری لیبرالیسم»، پژوهش سیاست‌نظری، شماره ۱۸، (۱۳۹۴)، ص ۹۰.

۲. محمدجواد ارسطا و مینا اکبری، «تأملی بر جایگاه نافرمانی مدنی در اسناد بین‌المللی، فقه سیاسی شیعه و نظام حقوقی ایران»، فصلنامه پژوهش‌های تطبیقی حقوق اسلام و غرب، شماره ۲، (۱۳۹۶)، ص ۳۵.

۳. توکل حبیب‌زاده، «ابتنای مقاومت مردم فلسطین بر حق تعیین سرنوشت و تعهدات جامعه بین‌الملل در قبال آن»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، شماره ۴، (۱۳۹۵)، ص ۸۳۷.

۴. در نتیجه آنچه که در میان عناوین مذکور مشترک می‌باشد، وصف مسالمت‌آمیز بوده که بایستی جهت برخورداری از حمایت و تضمینات قانونی همواره رعایت گردد.

۵. پروانه تپلا، شهروند، ملت و دولت مسئول، چاپ دوم (تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۵) ص ۱۰۸.

۶. کارل دیتراپ، همان، ص ۱۵۸.

پیش آمده به صورت قاعده‌مند و در چارچوب مشخص و مشروع خواستار پیگیری آن بوده و از طریق رفتارهای مختلفی از جمله تجمعات اعتراضی مسالمت‌آمیز در مکان و زمان از پیش تعیین شده به اجرا در می‌آید.^۱ آنچه در این پژوهش مدنظر نگارنده می‌باشد، حق اعتراض مسالمت‌آمیز بصورت جمعی بوده که از طریق مسیر قانونی و مشروع (اصل ۲۷ قانون اساسی) به مرحله ظهور می‌رسد.

۲-۱. مسالمت‌آمیز بودن اعتراض

مهمترین قید و وصف حق اعتراض، مسالمت‌آمیز بودن و پرهیز از هرگونه خشونت می‌باشد و از این رو اقدامات معترضان چنانچه در چارچوب مسالمت‌آمیز و قانونی صورت گیرد، مشروع بوده و از حمایت‌های قانونی برخوردار و معترضان را در نیل به نتیجه مطلوب بهتر همراهی می‌کند.^۲ مهم‌ترین نکته در وصف مسالمت‌آمیز بودن، مشخص نمودن معیار و توصیف آن می‌باشد. وصف مسالمت‌آمیز به حدی دارای اهمیت می‌باشد که کلیه اسناد بین‌المللی و همچنین قانون اساسی از طریق قیود محدود کننده مندرج در مواد و اصول، آن را شرط و مقدمه لازم اعمال حق اعتراض دانسته‌اند. مواردی همچون حفظ نظم و امنیت عمومی، آزادی‌های دیگران، عدم حمل اسلحه و ... واجد وصف مسالمت‌آمیز می‌باشند.^۳ از این رو مطابق با ماده ۲۱ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، برخی مصادیق غیرمسالمت‌آمیز شامل اقدامات معترضین که منجر به ورود خسارت مالی و جانی در حق دیگری گردد، بوده اما مصادیقی از جمله فشار جمعیتی، برخورد اجتناب‌ناپذیر از سوی معترضین و همچنین اخلال در امورات جاری از قبیل ترافیک عبور و مرور شامل ایجاد خشونت نمی‌باشد.^۴ پس اصل بر صلح‌آمیز بودن اهداف معترضین، برگزارکنندگان و

۱. پروانه تیلا، همان، ص ۱۰۹.

۲. علی اکبر گرجی از ندریانی و آراین قاسمی، نظارت بر تجمعات مسالمت‌آمیز، چاپ اول (تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۵) ص ۴۱.

۳. سیدرضا موسوی و محمدرضا بنایی، همان، ص ۴۱.

۴. سید قاسم زمانی و امیرحسین مجبلی، «مروری بر نظریه تفسیری شماره ۳۷ کمیته حقوق بشر سازمان ملل متحد در مورد ماده ۲۱ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی: حق بر تجمع مسالمت‌آمیز»، تالار گفتگوی تخصصی حقوقی و سیاسی بین‌المللی انجمن ایرانی مطالعات سازمان ملل متحد، (۱۳۹۹)، ص ۴.

شرکت کنندگان در یک مجمع اعتراضی می‌باشد، مگر اینکه شواهد قانع کننده‌ای مبنی بر قصد سوء استفاده و یا تحریک به خشونت وجود داشته باشد.^۱ آنچه در تعیین وصف مسالمت آمیز بودن تجمع اعتراضی واجد اهمیت می‌باشد، این امر است که نمی‌توان چنان برداشتی از وصف مسالمت آمیز نمود که با اندک رفتاری از سوی معترضین، کل یک تجمع را زیر سوال برده و از چارچوب مسالمت آمیز خود خارج نمود.^۲ در نتیجه عدم رعایت مصادیق قانونی داخلی، اقدام و واقعه را از حدود حمایت ماده ۲۱ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی خارج ننموده و اقدامات غیر مسالمت آمیز مقامات، مأمورین و حتی معترضین در خلال تجمع اعتراضی، آن را از وصف مسالمت آمیز خارج نمی‌نماید بلکه برای وقوع چنین امری بایستی مصادیق نقض مسالمت آمیز بودن به صورت گسترده صورت پذیرد نه اینکه با وجود موارد جزئی و پراکنده کل تجمع اعتراضی مسالمت آمیز را زیر سؤال برد.^۳

۲. اهمیت و کاربرد حق اعتراض مسالمت آمیز

مهمترین نقش کاربردی حق اعتراض مسالمت آمیز، ابزاری در راستای تضمین و حمایت از حقوق بنیادین و اساسی بوده که ملت را در راستای بیان نظرات و انتقادات به صورت مشروع همراهی می‌کند تا بستری برای اظهار نظر و تحت تأثیر قرار دادن دولت فراهم شده تا از این طریق بتوانند بهتر و مسالمت آمیزتر در راستای رفع مشکلات احتمالی قدم بردارند.^۴ حق اعتراض مسالمت آمیز در مقام اجرا با توجه به ماهیت خود از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است زیرا با اجرای آن مجموعه‌ای از حقوق، درگیر شده که نتیجه به رسمیت شناختن آنها منجر به مشروعیت حق اعتراض مسالمت آمیز خواهد شد. به همین جهت سایر حقوق مدنی و سیاسی را تکمیل نموده و از این طریق می‌تواند بر افکار عمومی تأثیر بسزایی گذاشته و دولت را ملزم به ایفای تعهدات خود که همان نیل به خیر عمومی می‌باشد،

1. Venice Commission, *Study: European Commission for Democracy Through Law*, (Osce Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2019) at 8.

۲. نسیم زرگری نژاد و امیرحسین رنجبریان، «جستی و چگونگی اعمال حق تجمع مسالمت آمیز: تحلیلی بر دستاورد گزارشگر ویژه ملل متحد»، فصلنامه مطالعات حقوقی، شماره ۲، (۱۳۹۵)، ص ۲۱۱.

۳. سید قاسم زمانی و امیرحسین محبعلی، همان، ص ۴.

۴. علی اکبر گرجی ازندریانی و آرین قاسمی، همان، ص ۳۵.

نماید.^۱ کاربرد حق مذکور به‌ویژه در مواردی مطرح می‌شود که حقی بشری نقض و به تبع آن تصمیماتی اتخاذ گردد و تأثیر مستقیمی بر زندگی ملت بگذارد که در این خصوص ابزاری همچون حق اعتراض مسالمت‌آمیز دارای کاربردی اساسی بوده تا از این طریق بتوان تضمین اجرای حقوق اساسی بشری را بدست آورد.^۲ در نتیجه درجه اهمیت حق اعتراض مسالمت‌آمیز در هر سیستم حقوقی بستگی به میزان محدودیت‌ها و بستر اجرایی آن دارد. به همین جهت اسناد بین‌المللی محدودیت‌هایی را بعنوان معیار در نظر گرفته تا دولت‌های عضو، مطابق با استانداردهای بین‌المللی و وضعیت خود در خصوص به رسمیت شناختن چنین حقوقی اقدام نمایند.^۳ اما بایستی این نکته را در نظر گرفت که با توجه به میزان پذیرش اهمیت اعتراض در سطح بین‌الملل، این واقعیت رد می‌شود که اعتراض باعث ایجاد چالش در نظم عمومی برای مسئولین می‌گردد. زیرا اهمیت اعتراض مسالمت‌آمیز و اعتراضاتی که در سطح جهان به وقوع پیوسته است، منجر به طرح بحث در شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد در خصوص ارتقا و حمایت از حقوق بشر در چارچوب اعتراض مسالمت‌آمیز شد که در آن نمایندگان تأکید کردند تضمین حقوق بشر در چارچوب مذکور جوهره مشارکت دموکراتیک بوده و اینکه خشونت علیه معترضان تهدید مستقیمی برای دموکراسی و بطور بالقوه برای صلح و امنیت جامعه به حساب می‌آید.

در همین راستا کمیته حقوق بشر با اعمال نظریه‌ای (۲۰۲۰ میلادی) مشهور به نظریه تفسیری شماره ۳۷ که اختصاص به ماده ۲۱ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی دارد جهت حمایت از حقوق بشری با اعمال نظرات و پیشنهادات خود حق اعتراض مسالمت‌آمیز را حاوی اهداف مشارکت در امور حکمرانی، دموکراسی، حقوق بشر، حاکمیت قانون و تکثرگرایی دانسته که فرصتی برای اعمال نظرات ملت در رابطه با تصمیمات و اقدامات

1. Aoife Daly, "Demonstrating Positive Obligations: Children's Rights and Peaceful Protest in International Law", *George Washington International Law Review*, No. 4, (2013), at 802.

2. Article 19, "The Right to Protest: Principles on the Protection of Human Rights in Protests", (Free World Centre, London-United Kingdom, 2016) at 41.

۳. سیدرضا موسوی و محمدرضا بنایی، همان، ص ۹۶.

دولت می‌باشد. همچنین حق مذکور پتانسیل دفع و رفع هرگونه اختلافات و مشکلات را نیز دارا می‌باشد.^۱

در نهایت آنچه که از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، کاربرد حق مذکور با در نظر گرفتن این امر که متون و نصوص متعددی به آن اختصاص داده شده و بخشی از مجموعه استانداردهای بین‌المللی حقوق بشری بوده و تلاش مداوم برای دسترسی به شفافیت در امر حکمرانی می‌باشد.^۲ از این رو بایستی شاهد پیشرفت و اجرای آن در سطوح وسیع‌تر باشیم زیرا به همان اندازه که حق مذکور محدود شود، به همان میزان نیز دموکراسی و حکمرانی ضعیف‌تر شده و به مرور کارآیی خود را در مسیر ایفای تعهدات قرارداد اجتماعی از دست داده و منجر به بروز محرومیت‌های مختلف ملت خواهد شد.

۳. مبانی نظری

نخستین نظریه مطرح شده برای توجیه حق اعتراض مسالمت‌آمیز، نظریه رفاه اجتماعی^۳ می‌باشد. از نظر تیتموس^۴ و دیگر نظریه پردازان حوزه رفاه اجتماعی، دولت نقش تعیین کننده‌ای در راستای برقراری نظم و عدالت در جامعه داشته به نحوی که با معیار قرار دادن برقراری رفاه اجتماعی در سطح جامعه چنانچه خللی در جریان امور که منجر به بروز کمبود و محرومیت گردد حادث شود، در حقیقت اعضای جامعه مجاز به مورد بازخواست قرار دادن دولت از طریق اعتراض مسالمت‌آمیز نسبت به وضعیت ایجاد شده خواهند بود. پس وظیفه دولت است که با توجه و اهمیت قائل شدن به اعضای جامعه در مقام تأمین رفاه آنها برآمده و جهت جلوگیری از هرگونه نارضایتی و بروز تنش و اعتراض در راستای نیل به اهداف مشخص شده اقدام نماید.^۵ مارشال^۶ نیز دیگر نظریه پرداز حوزه مذکور در قرن ۲۰ میلادی، بر این باور بود که وضعیت مذکور (وابستگی شدید به دولت و بروز

۱. سیدقاسم زمانی و امیرحسین محبعلی، همان، ص ۲.

2. Article 19, op. cit. at 47.

3. Social Welfare Theory.

4. Titmuss.

۵. محمد فرجیها و ابوالقاسم بازاریار، «جبران دولتی خسارت‌های بزه‌دیدگان در حقوق کیفری ایران و انگلستان»، مجله حقوقی تطبیقی، شماره ۲، (۱۳۹۰)، ص ۱۳۶.

6. T. H. Marshall.

محرومیت) امری خلاف هدف آرمانی و حق اعتراض مسالمت‌آمیز بعنوان حقی بنیادین، ابزاری در راستای حفظ منافع ملت بوده که با توسل به آن سعی بر اجبار دولت نسبت به ایفای وظایف خود می‌شود.^۱

نظریه قرارداد اجتماعی^۲ دیگر نظریه مرتبط با موضوع بوده و برای نخستین بار از سوی *توماس هابز* بیان گردید که آن را مرز میان زندگی طبیعی (فردی) و اجتماعی دانسته است. طبیعتاً چنین وضعیتی نیازمند برقراری نظم، امنیت، عدالت و ... بوده که با تعهد متقابل میان ملت و دولت بدست خواهد آمد.^۳ آنچه در نظریه مذکور حائز اهمیت می‌باشد بیان قصد طرفین نسبت به پایبند بودن به مفاد قرارداد (قانون اساسی) است. به این صورت که دولت با قبول مسئولیت در قبال تک‌تک اصول مندرج در قرارداد اجتماعی و رضایت عموم آحاد ملت در خصوص اطاعت از دولت و تبعیت، نسبت به دستورات آن تعهد داشته که در نتیجه چنانچه شاهد بروز خلل و شکافی میان تعهدات و وظایف طرفین باشیم، طبیعتاً منجر به بروز نارضایتی شده که خود عاملی برای توجیه اعتراض مسالمت‌آمیز خواهد بود تا ملت بتواند با استناد به قرارداد اجتماعی به بیان مشکلات خود بپردازد. زیرا با قرار گرفتن ملت در صدر امور، همواره نسبت به دولت که در درجه دوم اهمیت قرار دارد ارجحیت داشته و بایستی با توجه به آن نسبت به برقراری توازن میان آزادی، قدرت و تعهدات موجود پایبند باشد.^۴

مهمترین و اصلی‌ترین نظریه‌ای که مکمل نظریات مطرح شده بوده و می‌توان برای توجیه حق اعتراض مسالمت‌آمیز در نظر گرفت، محرومیت نسبی^۵ می‌باشد. نظریه مذکور بر دو پایه اساسی استوار است. ابتدا نقش محرومیت و ناکامی در بروز پرخاشگری و عصبانیت، سپس استمرار عصبانیت و پرخاشگری در نتیجه وجود محرومیت و ناکامی. از این‌رو محرومیت چنانچه ناشی از اعمال و تصمیمات دولت باشد و انسان را از دستیابی به

1. Jeremy Midgley, "Assets in the Context of Welfare Theory: A Developmentalist Interpretation", (St. Louis, MO: Washington University, Center for Social Development, 2003) at 10.

2. Social Contract Theory.

3. Ibid. at 2.

۴. حسین بشیریه، *عقل در سیاست*، چاپ پنجم (تهران: نشر نگاه معاصر، ۱۳۹۴) ص ۱۴.

5. Relative Deprivation Theory.

اهداف مشخص شده در قرارداد اجتماعی (خیر عمومی) منع نماید، توجیه کننده حق اعتراض مسالمت آمیز خواهد بود.^۱ تد رابرت گار^۲ از جمله نویسندگان حوزه محرومیت نسبی بوده و تأثیرات آن در رابطه با بروز و توجیه اعتراضات در جوامع مختلف را مورد بحث و بررسی قرار داده است. به اعتقاد وی، محرومیت به هر میزان وجود داشته باشد به همان میزان نیز خشونت بوجود خواهد آمد.^۳ به عقیده وی محرومیت در وضعیتی بوجود می آید که با وجود منابع و امکانات و همچنین استحقاق حقوق مکتسبه ملت در برابر آنها و عدم وجود بستر مناسب جهت دستیابی به موقعیت‌ها و منابع که از جمله بدیهیات هر جامعه به جهت وجود کرامت ذاتی می باشد،^۴ بوده که به دو بخش محرومیت نسبی فردی (IRD) و گروهی (GRD) تقسیم می شود که به ترتیب با پاسخ‌های فردی و گروهی نسبت به نابرابری مرتبط هستند. مفهوم اصلی نظریه مورد بحث را می توان ایجاد فاصله میان حقوق بدیهی و بنیادین بشری که انتظار هر شخص در جهان امروزی با درک توانایی و پتانسیل دستیابی به منابع و نیازهای مورد نظر نیل به آنها می باشد، دانست.^۵ به همین جهت محرومیت ایجاد شده ارتباط مستقیمی با بروز خشم، عصبانیت، ناکامی، نارضایتی و در نتیجه اعتراض مسالمت آمیز دارد. پس هنگامی که شاهد وقوع اعتراض می باشیم، بایستی به دنبال منبع محرومیت رفته و در راستای مدیریت وضع موجود با درک وجود فاصله میان انتظارات و توانایی‌ها و همچنین دارایی‌ها و منابع، راه‌حلی را ارائه داده^۶ و برای جلوگیری از بروز چنین وضعیتی بایستی همواره توقعات و دارایی‌ها را برابر و متعادل ساخته و با توسل به

۱. فاصله میان واقعیت و خواسته‌ها.

۲. بهزاد قاسمی و محمد بختیاری، «کاربست و سنجش نظریه «محرومیت نسبی» در انقلاب جمهوری اسلامی ایران»، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، شماره ۳، (۱۳۹۷)، ص ۳۶.

3. Ted Robert Gurr.

۴. بهزاد قاسمی و محمد بختیاری، همان، ص ۳۵.

۵. آناهیتا معتمدرداد و همکاران، «تحولات یمن در چارچوب نظریه محرومیت نسبی»، فصلنامه مطالعات سیاسی، شماره ۲۱، (۱۳۹۲)، ص ۸۶.

۶. حمیدرضا کوه‌بنانی و همکاران، «بررسی عوامل موثر بر احساس محرومیت نسبی (مطالعه موردی شهرک شهید بهشتی مشهد)»، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم‌انداز زاگرس، شماره ۳۱، (۱۳۹۶)، ص ۱۱۱.

۷. محمد آرز و همکاران، «تبیین جامعه‌شناختی علل پیوستن طبقات اجتماعی به شورش بابک خرم‌دین بر ضد عباسیان (با تأکید بر نظریه محرومیت نسبی تد رابرت گار)»، تاریخ و تمدن اسلامی، شماره ۳۱، (۱۳۹۹)، ص ۱۱۴.

نظریه مذکور نسبت به علل بروز اعتراض و ریشه‌های آن خصوصاً در موارد اقتصادی، اجتماعی و حقوقی بهره‌جست. همچنین با در نظر گرفتن این امر که هر تجمع ماهیت خاص خود را داراست معیارهای لازم را بکار بسته تا بهتر بتوان در مقام مدیریت وضع موجود اقدام نمود.^۱

۴. استانداردهای اجرای حق اعتراض مسالمت‌آمیز

اصول آتی مجموعه‌ای از حداقل استانداردها جهت احترام، حمایت و تحقق حق اعتراض مسالمت‌آمیز و در عین حال ترویج و به رسمیت شناختن واضح و شفاف چارچوب محدودیت‌های مجاز را بیان نموده که جهت توسعه هنجاری، نیاز به توجه ویژه دارند.

۴-۱. قانونی بودن

پس از حفظ چارچوب مسالمت‌آمیز که قبلاً راجع به آن بحث شد، نوبت به تجمع رسیده است. جهت اعمال حق اعتراض مسالمت‌آمیز به صورت جمعی که مدنظر نگارنده بوده، مقصود؛ تجمع عمدی تعدادی از افراد بوده که دو نفر یا بیشتر باشند و در یک مکان قابل دسترس عمومی برای نیل به هدفی مشروع، رسا و مشترک حاضر می‌شوند.^۲ اصل دیگر برای قانونی بودن اجتماعات اعتراضی، موقت بودن زمان برگزاری آن می‌باشد. تفسیر اصطلاح موقت بایستی با توجه به پیام و نحوه شکل‌گیری هر تجمع اعتراضی جهت جلوگیری از تضییع حق معترضین و شمول حمایت‌های قانونی مشخص شده، تفسیر گردد. از این رو مدیریت تجمعات اعتراضی گاه در خصوص موضوعی مقید به چند ساعت و گاه مستلزم چند روز متوالی می‌باشد.^۳ دیگر اصول قانونی حق مذکور شامل وحدت هدف، مکان و زمان بوده که نه تنها در شناسایی حق اعتراض مسالمت‌آمیز نسبت به هم مرتبط هستند بلکه در تأمین آزادی افراد در انتخاب محل، شکل، محتوا و نحوه مجامع خود نیز حیاتی می‌باشد. در نتیجه وحدت سه بخش مذکور جهت بهره‌برداری از ماده ۲۱ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مهم می‌باشد. پس وجود هدف بیانی مشترک و وحدت

۱. بهزاد قاسمی و محمد بختیاری، همان، ص ۵۵.

2. Venice Commission, op. cit. at 8.

3. Article 19, op. cit. at 5.

مکانی از وقوع اعتراضات پراکنده جلوگیری نموده و کمک شایانی بر مدیریت آن می‌نماید.^۱

۲-۴. برابری و عدم تبعیض

دیگر مشخصه اصلی حق اعتراض مسالمت‌آمیز، برقراری برابری و عدم تبعیض میان کلیه اعضای جامعه است. همان‌طور که جدایی آزادی بیان از حقوق بنیادین بشری ممکن نیست، جدایی حق اعتراض نیز از حق برابری و عدم تبعیض ممکن نمی‌باشد. برابری، نخست یک حق با ماهیت آزادی است که معمولاً مستلزم عدم مداخله قدرت عمومی می‌باشد.^۲ این اصل کلی که حقوق بشر بدون تبعیض مورد استفاده قرار می‌گیرد، در هسته تفسیر معیارهای حقوق بشر نهفته است. تبعیض بر اساس دلایلی مانند جنسیت، نژاد، رنگ، منشاء قومی یا اجتماعی، مذهب، عقاید و... بایستی ممنوع باشد.^۳ برابری و عدم تبعیض، رفتار منصفانه با اقلیت‌ها را تضمین کرده و از هرگونه سوءاستفاده جلوگیری می‌کند.^۴ این در حالی است که حقوق و آزادی‌های شناخته شده در قانون اساسی که به مثابه میثاق ملی و قراردادی اجتماعی می‌باشد، حق همگان بوده و هرگونه تبعیض و نابرابری غیرقانونی و فاقد هرگونه اعتبار خواهد بود.

۳-۴. نظم، امنیت عمومی و محافظت از حقوق دیگران

نظم، امنیت عمومی و همچنین حفظ حقوق و آزادی‌های دیگران دقیقاً همان عاملی است که قرارداد اجتماعی و یا میثاق ملی جهت بدست آوردن تضمین و حمایت از آن نهاد شده است و لذا اهمیت موارد مذکور به حدی می‌باشد که لازمه وجود جامعه، مستلزم وجود موارد مذکور خواهد بود. در همین راستا شهروندان، بخشی از آزادی خود را در قبال کسب امنیت به جامعه یا دولت واگذار کرده که بدون تردید نخستین رسالت دولت به نمایندگی از ملت، حفاظت از صلح در سطح جامعه می‌باشد. قواعد مربوط به نظم

1. Ibid. at 5.

۲. بیژن عباسی، حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین، چاپ دوم (تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۵) ص ۲۴۹.

3. Venice Commission, op. cit. at 10.

4. Ibid. at 35.

عمومی دربرگیرنده دسته‌ای از قواعد حقوق عامه است که کل نظام و ساختار حقوقی کشور به آن اتکا دارد. نظم عمومی مفهومی زمانی و مکانی است که شامل ضرورت‌هایی می‌باشد که برای قوام و بقای نظام اجتماعی ضروری است. در حقوق ایران معیار تشخیص تعارض حق اعتراض مسالمت‌آمیز با نظم عمومی معیار شفاف و آشکاری نبوده و معلوم نیست در قانون اساسی چه مواردی مد نظر می‌باشد تا بتوان با در نظر گرفتن تفسیر و معیاری مشخص، چارچوب دقیقی نسبت به اعمال حقوق مندرج در قانون اساسی بدست آورد.^۱ در رابطه با محافظت از حقوق دیگران و همچنین رعایت سلسله مراتب تصویب و تطبیق قوانین عادی با قانون اساسی با نبود دادگاه قانون اساسی در سیستم حقوقی و قضایی داخلی، این امر تا حدودی بر عهده دیوان عالی کشور و دیوان عدالت اداری می‌باشد. لذا با توجه به این امر که لازمه حیات دولت و خصوصاً حکمرانی آن، ایجاد بستر آزادی و امنیت برای ملت بوده که چنین امری با همکاری سایر قوا بر عهده قوه قضاییه می‌باشد. از این رو در ادامه اشاره‌ای مختصر نسبت به مراجع قضایی مذکور خواهیم داشت:

۱-۳-۴. دیوان عالی کشور

دیوان عالی کشور که یکی از اصلی‌ترین وظایف نظارت و سنجش میزان تطابق و هماهنگی قوانین و مقررات تصویب شده را بر عهده دارد، ممکن است حکم به بطلان قوانین عادی در برابر قانون اساسی داده که این امر نتیجه حاکمیت قانون می‌باشد.^۲ پس اگر در رابطه با موضوعی شکایتی مطرح شده باشد، دیوان عالی کشور بعنوان نهاد صالح به رسیدگی تطابق قوانین بوده که نهایتاً حکم به بطلان قانون معارض (عادی) خواهد داد و چنانچه در این خصوص آرای متعارضی وجود داشته باشد از طریق رأی وحدت رویه رسیدگی‌های لازم صورت می‌پذیرد که این امر برای سایر مراجع قضایی عملاً لازم‌الاجرا می‌باشد.^۳ یکی دیگر از وظایف و نقش دیوان عالی کشور، رسیدگی به تفاسیر مطرح شده و اعمال تفسیر صحیح در خصوص موارد اختلافی می‌باشد که در این خصوص رویه دیوان، پرداختن به

۱. ایمان غریب‌نواز، همان، صص ۲۵۹ و ۲۵۷.

۲. رضا اسلامی و محمد مهدی کمالوند، «چالش‌های آزادی اجتماعات در سیستم حقوقی ایران در پرتو نظام بین‌المللی حقوق بشر»، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۵۰، (۱۳۹۳)، ص ۱۸۷.

۳. محمد هاشمی، همان، ص ۷۱.

متون قانونی و رسیدگی شکلی نبوده بلکه با اعمال صلاحیت در رابطه با تفاسیر عادلانه، صحیح و نوین با توسل به اصول نوین حکمرانی در خصوص هر مورد به صورت علی‌حده اعمال نظر می‌نماید که قطعاً در راستای احقاق حق مفید به حال جامعه می‌باشد.^۱ با وجود کلیه موارد فوق‌الذکر مرجع مذکور در نبود دادگاه قانون اساسی بایستی به مراتب نقشی پررنگ و فعال‌تری همراه با تفویض اختیارات قانونی داشته تا با اعمال رویه و روش‌های نوین قضاوتی دستیابی به عدل و عدالت بیش از پیش افزایش یابد.

۲-۳-۴. دیوان عدالت اداری

مقدمه لازم وجود هر حقی تضمین و حمایت از آن توسط قوه حاکمه می‌باشد. از این رو در نبود دادگاه قانون اساسی و وجود روابط روزمره خصوصاً در اتفاقات چالش‌برانگیز میان ملت و دولت که عموماً از طریق مراجع دولتی و ادارات صورت می‌پذیرد، قانونگذار محترم با پیش‌بینی نهادی عالی (ناظر از لحاظ قضایی و اداری) در راستای تحقق عدالت اداری در مقام برقراری عدالت برآمده است. زیرا حکمرانی به صورت مردم‌سالار و دموکراسی که ماهیت و درون‌مایه قانون اساسی بر اساس آن استوار است بایستی از حقوق ملت در برابر قدرت و اختیارات دولت حمایت بعمل آورده که این امر (توازن) با استناد به اصل حاکمیت قانون و مسئولیت مسئولین دولتی برقرار خواهد شد.^۲ از این رو اصل ۱۷۳ قانون اساسی با گشودن روزنه‌ای دیگر در راستای رسیدگی به شکایات و اعتراضات ملت در برابر قدرت‌نمایی مسئولین برآمده است. در رابطه با صلاحیت دیوان عدالت اداری نیز ماده ۱ قانون دیوان عدالت اداری (۱۳۹۲) نهاد صالح رسیدگی به اختلافات، اعتراضات و ... ملت از نهادهای مختلف دولتی، آیین‌نامه‌ها و دیگر مقررات جاری که در نتیجه اعمال آنها حقوق ملت پایمال گردیده یا می‌گردد، بوده و از این رو یکی از اصلی‌ترین چالش‌های نقش دیوان عدالت اداری ارزیابی و سنجش میان صلاحیت، اختیارات و اعمال نهادهای دولتی خصوصاً اجرایی است. لذا از این جهت که آیا مقامات در خلال وظایف و تصمیم‌گیری‌های خود اصولی همچون تناسب و صلاحیت تخییری را مدنظر قرار داده و

۱. رضا نجفی و همکاران، «رویکرد تفسیری دیوان عالی کشور در حمایت از حقوق و آزادی‌ها با تأکید بر آرای حقوقی»، پژوهش حقوق عمومی، شماره ۶۲، (۱۳۹۸)، ص ۲۹۳.

۲. محمد هاشمی، همان، ص ۳۰۷.

بعنوان معیار اعمال اختیارات در نظر گرفته‌اند یا خیر، نیز در صلاحیت نهاد مذکور می‌باشد.^۱ در نتیجه هنگامی که مقامات و مسئولین، خود را تحت نظارت دیوان عدالت اداری بدانند به مراتب با دقت نظر و حساسیت بیشتری نسبت به اتخاذ تصمیمات لازم اقدام می‌نمایند. چه بسا در صورت وجود تخلف، تقصیر و یا کوتاهی در تهیه، تدوین و اجرای مقررات و آیین‌نامه‌های اجرایی، ابطال آنها در جهت تطابق با قوانین صورت پذیرفته که چنین امری یکی دیگر از مشخصه‌های دموکراسی در سیستم حقوقی داخلی می‌باشد.^۲

۴-۴. ضرورت اطلاع‌رسانی یا اخذ مجوز

یکی دیگر از استانداردهای اجرای حق اعتراض مسالمت‌آمیز، ضرورت اطلاع‌رسانی و یا اخذ مجوز می‌باشد. امری که در هیچ‌یک از اسناد بین‌المللی به آن اشاره‌ای صورت نگرفته بلکه رویه بین‌المللی آن را شناسایی نموده است. طبق گزارش گزارشگر ویژه سازمان ملل متحد در خصوص حق آزادی اعتراض مسالمت‌آمیز با توجه به الزام اطلاع قبلی جهت برگزاری اعتراض، هرگونه اطلاعی بایستی منوط به ارزیابی اصل تناسب بوده و هرگونه پیش‌بینی بوروکراتیک مراحل جهت اعمال حق مذکور (در راستای حکمرانی خوب) غیرقانونی و مخالف با اصول بین‌المللی حقوق بشری می‌باشد. بویژه اطلاع‌رسانی بایستی صرفاً برای تجمعات با رویدادهای بزرگ که می‌تواند باعث هرگونه اختلال در سطح جامعه شود به منظور تسهیل اجرا و محافظت از معترضین درخواست شود. علاوه بر موارد مذکور، عدم اطلاع قبلی معترضین به مقامات نبایست منجر به انحلال تجمع و یا اعمال مجازات‌های مختلف گردد.^۳ طبق گزارش مذکور، هیچ الزامی جهت اخذ مجوز و یا اطلاع‌رسانی قبلی وجود ندارد. اما برخی سیستم‌های حکمرانی اطلاع قبلی و لزوم اخذ مجوز را مقدمه لازم

۱. علی مشهدی، «تأملی بر نظارت قضایی دیوان عدالت اداری بر صلاحیت‌های تشخیصی در پرتو ماده ۶۴ قانون دیوان»، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۷۴، (۱۳۹۵)، ص ۱۹۷.

۲. علی مشهدی و مراد جلیلی، «معیارهای نظارت قضایی بر صلاحیت‌های اختیاری مقامات اداری در حقوق ایران، فرانسه و آلمان»، فصلنامه حقوق اداری، شماره ۱۸، (۱۳۹۸)، ص ۲۲۰.

۳. در همین خصوص دادگاه حقوق بشر اروپا اعلام نموده است که انحلال اعتراضات مسالمت‌آمیز به دلیل عدم رعایت الزامات اطلاع‌رسانی قبلی محدودیت نامتناسبی برای آزادی اعتراض مسالمت‌آمیز می‌باشد.

4. Edison Lanza, op. cit. at 28.

اجرای حق مذکور دانسته‌اند (مانند قانون احزاب). از این رو در خصوص اخذ مجوز جهت اعمال حق اعتراض مسالمت‌آمیز بایستی ضمن اطلاع به مقام مسئول، کسب اجازه نیز نموده که این امر شدیدترین نوع محدودیت در خصوص اعمال حق مورد نظر را به دنبال دارد. اما سیستم اطلاع‌رسانی قبلی به مراتب معقول و قابل توجه بوده که محدودیت کمتری نسبت به کسب مجوز داشته و معترضین را وادار به مطلع ساختن مقام مسئول نموده و صرف اعلام را کافی دانسته است.^۱ طبیعتاً رویه و رسم هر کشوری با سیستم حکمرانی خاص خود نسبت به دیگری متفاوت می‌باشد، به نحوی که غالب کشورهای اروپایی سیستم اطلاع قبلی را به رسمیت شناخته‌اند که همسو با رویه نظام بین‌الملل نیز می‌باشد. فلسفه اطلاع‌رسانی، تنها دستیابی به هدفی مشروع نسبت به تسهیل اجرای حق مذکور می‌باشد و به منظور توانمند ساختن مقامات و در صورت لزوم جهت اتخاذ تدابیر لازم پیش‌بینی شده و عدم اطلاع را هرگز نباید مبنای پراکندگی تجمع اعتراضی مسالمت‌آمیز قرار داد.^۲ اطلاع قبلی می‌تواند دولت را قادر سازد تا از ماهیت صلح‌آمیز یک مجمع اطمینان حاصل نموده و بهتر مدیریت امور را در دست بگیرد.^۳

در سیستم حقوقی داخلی بر خلاف آنچه که در قانون اساسی ذکر گردیده است قانونگذار با تصویب قانون احزاب، جمعیت‌ها و انجمن‌های سیاسی و صنفی و انجمن‌های اسلامی یا اقلیت‌های دینی شناخته شده مصوب ۱۳۶۰ شمسی، قابلیت اجرای حق مذکور را مقید به کسب اجازه قبلی نموده که اصلی‌ترین چالش اعمال حق اعتراض مسالمت‌آمیز و اصل ۲۷ قانون اساسی به حساب می‌آید. یعنی قید محدودیتی که اصل را بر عدم اجرای آن قرار داده مگر در مواردی که مراحل متعددی جهت اخذ مجوز سپری شود!^۴ سیستم اخذ مجوز قبلی برای برپایی اعتراض مسالمت‌آمیز و خصوصاً مراحل بوروکراتیک طولانی آن منجر به غیرممکن بودن اعمال حق مذکور گردیده است و همین که تا به امروز شاهد اعتراضات قانونی نبوده‌ایم دلیلی بر اثبات ادعای مذکور می‌باشد.

۱. رضا اسلامی و محمد مهدی کمالوند، همان، ص ۲۰۳.

2. Article 19, op. cit. at 12.

3. Venice Commission, op. cit. at 10.

۴. رضا اسلامی و محمد مهدی کمالوند، همان، ص ۲۰۲.

علاوه بر محدودیت تبصره ۲ ماده ۶ قانون احزاب^۱ ماده ۳۲ آیین‌نامه اجرایی فعالیت احزاب، جمعیت‌ها، انجمن‌های سیاسی و صنفی و انجمن‌های اسلامی و اقلیت‌های دینی مصوب ۱۳۶۱^۲ نیز با اعمال محدودیت‌های دیگر عملاً اجرای حق مذکور را به بن‌بست کشانیده است.^۳ این در حالی است که علاوه بر شناسایی حقوق بنیادین بشری بایستی نسبت به سهولت در اجرا نیز تدابیری اندیشید و از اعمال سلايق شخصی و غیر ضروری که سدی در جهت اجرای حق و حقوق مکتسبه قانون اساسی می‌باشد، پرهیز نمود. در نتیجه قطعاً سیستمی که رویه داخلی از آن پیروی می‌کند برخلاف اصول، معیار و اهداف اسناد بین‌المللی حقوق بشری و قانون اساسی است.^۴ زیرا در نص اصل ۲۷ قانون اساسی که قانون مرجع به حساب می‌آید، هیچ‌گونه محدودیتی نسبت به اخذ مجوز به میان نیامده و در چنین مواقعی بایستی در مقام سهولت در اجرای حقوق مذکور برآمد، نه اینکه برخلاف اصول و معیارهای حقوق بشر اقدام نمود. پس در نتیجه حتی تجمعات مسالمت‌آمیزی که فاقد وصف اطلاع‌رسانی بوده‌اند نیز مانند تجمعات اعتراضی مسالمت‌آمیز که واجد وصف اطلاع‌رسانی می‌باشند از حمایت قانونی برخوردار بوده و تحت شمول ماده ۲۱ میثاق قرار می‌گیرند.^۵

۴-۵. ضرورت نظارت

نظارت امری کنترلی و بدیهی بوده که مقام دولتی در راستای حفظ چارچوب اصول و اهداف قانونگذار در به رسمیت شناختن حق مربوطه، چه به صورت مخفیانه و چه آشکار

۱. تبصره ۲- برگزاری راهپیمایی‌ها با اطلاع وزارت کشور بدون حمل سلاح در صورتی که به تشخیص کمیسیون ماده ۱۰ محل به مبانی اسلام نباشد و نیز تشکیل اجتماعات در میداين و پارک‌های عمومی با کسب مجوز از وزارت کشور آزاد است.

۲. ماده ۳۲- گروه موظف است قبل از انجام راهپیمایی یا تشکیل اجتماعات در موقع تسلیم درخواست خود موارد زیر را دقیقاً مشخص نماید و مدارک لازم را ارائه دهد

۳. همان، ص ۲۰۴.

۴. همان، ص ۲۰۵.

۵. سيد قاسم زمانی و امير حسين محبعلی، همان، ص ۴.

در سطح جامعه و امورات جاری بکار می‌گیرد.^۱ در همین راستا دولت‌ها به تعهدات مثبت خود برای حمایت از آزادی تجمع و همچنین حق محدود کردن اعتراضات به نام نظم و امنیت عمومی بعنوان توجیهی برای تحمیل نظارت و مداخله عمومی و بدون تبعیض استناد کرده‌اند.^۲ این امر در حالی است که میزان استناد به خروجی نظارت‌ها نیز بستگی به مطابقت آنها با واقعیت و استانداردهای بین‌المللی داشته که در این راستا مقام ناظر با مشاهده وقایع بدون ورود هرگونه خللی به امورات جاری اعتراض مسالمت‌آمیز، بایستی گزارش خود را ثبت نماید.^۳

در خصوص نقش نظارت و جلوگیری از هرگونه سوء استفاده از آن، کمیساریای عالی حقوق بشر سازمان ملل متحد به این نتیجه رسیده است که استفاده از فناوری‌های نوین برای نظارت یا سرکوب معترضان می‌تواند منجر به نقض حقوق بشر و از جمله حق اعتراض مسالمت‌آمیز گردد. اغلب نگرانی‌های مربوط به نظارت بر جوامع و اعتراضات عمدتاً بعنوان نقض حق حریم خصوصی یا آزادی بیان شناسایی شده و هرگونه افراط یا تفریط دولت در امر کنترل، نظارت و محدودیت، غیرقانونی و توهین به حق آزادی بیان خواهد بود.^۴ بی‌شک سه حق تجمع اعتراضی، آزادی بیان و حریم خصوصی در خصوص مجامع اعتراضی مسالمت‌آمیز تا حد زیادی به هم مرتبط شده و خطوط میان آنها ناگزیر محو می‌شود (اصل دیرینه اجرای عدالت).

هنگام بررسی تأثیر نظارت بر اجتماعات، نظریه عمومی شماره ۳۷ کمیته حقوق بشر سازمان ملل متحد بر حفظ حق حریم خصوصی تمرکز دارد. صرف این واقعیت که یک مجمع خاص در آنظار عمومی برگزار می‌شود، به این معنی نیست که می‌توان حریم خصوصی معترضین را نقض نمود. در نظر گرفتن تأثیر عمیق نظارت در خصوص هرگونه تداخل مخرب جهت اطمینان از حفظ ماهیت متمایز تجمع اعتراضی مسالمت‌آمیز، حیاتی

۱. عبدالرضا علیزاده و ریحانه صالحی، «آزادی تشکیل اجتماعات و راهپیمایی‌ها در پرتو اصل ۲۷ قانون اساسی ایران»، نشریه حقوق اسلامی، شماره ۵۲، (۱۳۹۶)، ص ۱۵۰.

2. Iliia Siatitsa, "Freedom of Assembly under Attack: General and Indiscriminate Surveillance and Interference with Internet Communications", *International Review of the Red Cross*, No. 913, (2020), at 183.

۳. علی اکبر گرجی ازندریانی و آرین قاسمی، همان، ص ۷۷.

4. Iliia Siatitsa, op. cit. at 188.

بوده و اجرای اقدامات نظارتی در خصوص اعتراضات، کلیدی می‌باشد.^۱ با توجه به رویه بین‌المللی بایستی همواره نظارت بر اجرا و پایبند بودن دولت در خصوص اصول قانون اساسی در راستای حفظ و حمایت از حقوق ملت صورت گیرد. زیرا تجاوز قوه مقننه در خصوص تصویب قوانین برخلاف اصول قانون اساسی، کمتر از تجاوز قوه مجریه نسبت به حدود و اختیارات خود نمی‌باشد. در بسیاری از کشورها (آلمان، آمریکا، فرانسه و...) نهادهای قضایی مستقلی جهت نظارت بر تطبیق قوانین پیش‌بینی شده و حتی در کشور بحرین دادگاه قانون اساسی پیرو قانون اساسی جهت سازگاری قوانین با مقررات قانون اساسی‌شان تشکیل شده است. در سیستم حقوقی داخلی نیز با توجه به فقدان چنین نهادی، وظیفه نظارت بر اجرای قانون اساسی و اعمال اصول مندرج در آن در صلاحیت دولت (قوه مجریه) بوده^۲ و نظارت بر اماکن عمومی و تأمین امنیت اجتماعات طبق قانون نیروی انتظامی بر عهده نهاد مذکور قرار داده شده است که بایستی هرگونه اقدامی مطابق با رویه‌های استاندارد و هدفمند بوده و از هرگونه اقدام نامتناسب دیگر پرهیز نمایند.

۴-۶. عدم اخلال به مبانی اسلام

در خصوص مبانی اسلام که در اصل ۲۷ اشاره شد، بنا به دلیل فقدان هرگونه تفسیری در خصوص مشخص نمودن مصادیق و محتوای آن می‌توان مبانی اسلام را شامل پایه‌ها و اصول توحید، نبوت و معاد که اسلام با ابتدای به آن موضوعیت و واقعیت پیدا می‌کند، دانست. بدیهی است که اخلال در این مبانی، اخلال در نظامی است که اکثریت قریب به اتفاق مردم آن را تأسیس نموده‌اند.^۳ اما به نظر می‌رسد که قید اخلال به مبانی اسلام در مورد اجتماعات و تظاهرات نمی‌تواند موضوعیت داشته باشد زیرا در اجتماعات و اعتراضات مجال گفتگو، مجادله، ارشادات و القانات گمراه‌کننده ذهنی و فکری وجود ندارد. اغلب این قبیل اعتراضات جمعی در ارتباط با سیاست‌های اقتصادی، اجتماعی، حقوقی و ... نهادهای قدرت است که متوجه مبانی دینی نمی‌باشد. با این وجود قانونگذار

1. Ibid. at 190.

۲. محمد هاشمی، همان، ص ۶۶.

۳. ایمان غریبنواز، همان، ص ۲۳۷.

در تبصره ۲ ماده ۶ قانون فعالیت احزاب علی‌رغم صالح بودن شورای نگهبان، تشخیص این امر را بر عهده کمیسیون موضوع ماده ۱۰ قانون احزاب گذاشته است.^۱ در نبود تفسیر و نص قانونی جهت روشن نمودن مفهوم موردنظر قانونگذار بایستی با توجه به اسلامی بودن جامعه، به عرف رجوع نموده و اخلال در مبانی اسلام را شامل هرگونه افعالی که منجر به بی‌حرمتی و خلاف اصول و اعتقادات اسلامی می‌باشد، دانست. اما بایستی این امر را نیز در نظر گرفت که اصل بر مباح بودن اعمال می‌باشد مگر اینکه خلاف آن اثبات گردد. پس هر امری که منجر به بی‌احترامی نسبت به اعتقادات و اصول اسلامی از قبیل توهین و ایراد شعارهای ضد اسلامی گردد، قطعاً بر خلاف مبانی اسلامی بوده که با توجه به موقت بودن اجتماعات اعتراضی مسالمت‌آمیز از سوی اشخاصی که با قبول مشروعیت دولت خود قصد اعتراض دارند هیچ‌گاه پتانسیل تخریب مبانی اسلام را نداشته و در نهایت منجر به اخلال به آن نمی‌گردد.^۲ اما ممکن است برخی اقدامات جرم‌انگاری شده و واجد اوصاف مجرمانه باشد ولی اینکه کلیت یک تجمع را بر اساس اخلال به مبانی اسلام زیر سوال ببریم امری بعید و دور از انتظار است.

۵. مسئولیت دولت در راستای تسهیل اجرای حق اعتراض مسالمت‌آمیز

در خصوص مسئولیت دولت در خلال برگزاری اعتراض مسالمت‌آمیز، لازم به ذکر می‌باشد که امر نظارت و تضمین امنیت چارچوب قانونی تجمعات اعتراضی مسالمت‌آمیز، به استناد بند ۳ ماده ۴ قانون نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران در صلاحیت ذاتی نیروی انتظامی می‌باشد. در این خصوص ماده ۸ آیین‌نامه چگونگی تأمین امنیت اجتماعات و راه‌پیمایی‌های قانونی، وظیفه حفظ امنیت این گونه وقایع را به استناد بند فوق‌الذکر از جمله مهم‌ترین وظایف نیروی انتظامی دانسته است که به مراتب، نهاد مذکور در قبال وظایف خود پاسخگو خواهد بود. به استناد ماده ۶ آیین‌نامه اجرایی ماده ۱۳ قانون نحوه فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی (۱۳۹۷)،^۳ هرگونه تقاضایی برای برپایی تجمع اعتراضی

۱. همان، ص ۲۳۸.

۲. عبدالرضا علیزاده و ریحانه صالحی، همان، ص ۱۴۰.

۳. برای برگزاری تجمع یا راه‌پیمایی، دبیران کل احزاب متقاضی باید تقاضای خود را در قالب تکمیل کاربرگ مربوط که متضمن موارد زیر است، حداقل سه روز کاری قبل از زمان برگزاری به فرمانداری یا استانداری ارائه کنند ...

مسالمت‌آمیز مقید به درخواست از سوی دبیرکل هر یک از احزاب شناخته شده دانسته و ماده ۱۱ آیین‌نامه مذکور^۱ نیز در مقام تعیین مسئولیت در قبال تأمین و حفاظت از امنیت و چارچوب قانونی برآمده و نیروی انتظامی را در این خصوص نهاد صالح و مسئول اعلام نموده است. پس به صورت کلی می‌توان نتیجه گرفت که تعارضی میان منافع و حکمرانی در این رابطه وجود دارد (حاکمیت و حقوق بشر). زیرا در خصوص مواردی که سخن از منفعت به میان می‌آید، کشورها در راستای گسترش قدرت و حکمرانی خود برآمده و با تهیه و تصویب قوانین مختلف در مقام ایجاد محدودیت برای اجرای این قبیل حقوق عملاً مخالفت خود را برای گسترش حقوق بشری اعلام می‌نمایند (که البته این امر مختص سیستم داخلی نبوده و در اکثر کشورها چنین دید و نگرشی وجود دارد). متقابلاً دیدگاه ملت نیز همسو با این امر بوده و جهت برقراری موازنه میان قدرت و آزادی، سعی بر اجرای حقوق بشری خود می‌نمایند.^۲ در این خصوص اگر دیدی منصفانه نسبت به موضوع داشته باشیم متوجه می‌شویم که چنانچه دولت‌ها نسبت به وظایف خود در چارچوب استانداردها و قوانین بین‌المللی و داخلی پایبند و متعهد باشند دیگر شاهد وقوع چنین تعارضاتی نخواهیم بود. پس دولت در راستای ایفای وظایف خود بایستی با نظارت بر تهیه و تصویب قوانین، همسو با قانون اساسی و استانداردهای بین‌المللی اقدام نماید. زیرا تهیه و تصویب قوانین از جمله قانون احزاب نتیجه‌ای جز تعطیلی اجرای حق تجمع اعتراضی مسالمت‌آمیز را به صورت قانونی نداشته که نه تنها برخلاف استانداردهای بین‌المللی و خصوصاً نظریه ۳۷ کمیته حقوق بشر بوده بلکه تخلف از ماده ۲۰ اعلامیه جهانی حقوق بشر و خصوصاً جنبه الزام‌آوری ماده ۲۱ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز می‌باشد که منجر به بروز مسئولیت دولت می‌گردد. به همین جهت دولت بایستی با تهیه و تصویب قانونی مستقل همسو با استانداردهای موجود سعی بر تسهیل اجرای حق مذکور و این قبیل حقوق بشری نماید.^۳ پس دولت‌ها بایستی ضمن پیش‌بینی تمهیداتی در راستای به حداقل رسانیدن

۱. مسئول تأمین امنیت تجمع‌ها و راهپیمایی‌های قانونی، نیروی انتظامی است و حضور دیگر افراد و گروه‌ها، تحت عنوان برقراری نظم و امنیت در زمان و محل برگزاری تجمع‌ها و راهپیمایی‌های مذکور ممنوع است.

۲. خیراله پروین، «حقوق بشر و تأثیر آن بر حاکمیت ملی دولت‌ها»، فصلنامه حقوق (مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی)، شماره ۴، (۱۳۸۷)، ص ۱۳۳.

۳. رضا اسلامی و محمد مهدی کمالوند، همان، ص ۲۱۷.

هرگونه نارضایتی و احساس محرومیت نسبی،^۱ بهره‌مندی مؤثر از آزادی اعتراض مسالمت‌آمیز را تضمین و اقدامات معقول و مناسبی را برای تسهیل حمایت و امکان اعمال حق مذکور اتخاذ نمایند. اقدامات دولت اعم از نظارتی، امنیتی و... هرگز نبایست به ماهیت حق لطمه وارد کند و همچنین نمی‌تواند بعنوان توجیهی برای اقداماتی که آزادی تجمع را نقض می‌کنند، اعمال شود.^۲

تعهد دولت‌ها جهت تضمین یک چارچوب مشخص قانونی که از آزادی اعتراض مسالمت‌آمیز حفاظت می‌کند شامل: مدیریت مجامع با استانداردهای مذکور بین‌المللی، ممانعت از بکارگیری لوازمی که منجر به نقض حقوق بنیادین می‌گردد، جلوگیری از تفسیر موسع اختیارات دولت جهت نقض تعهدات (دقیقاً مصداق بارز نقض قانون اساسی و تصویب قانون احزاب و آیین‌نامه مربوطه)، مدیریت مجامع، نظارت و حفاظت بدون تبعیض می‌باشد. در کل خودداری از اقداماتی که بهره‌مندی از حق اعتراض مسالمت‌آمیز را تضعیف می‌کند، وظیفه اصلی دولت می‌باشد.^۳ در همین راستا کمیته حقوق بشر در تضمین بهره‌مندی مؤثر از حق اعتراض مسالمت‌آمیز به این نتیجه رسیده است که دولت‌ها بایستی اقدامات مناسبی را برای تضمین در قانون و عمل، همچنین ایجاد محیط مناسب جهت اعمال حق و خودداری از هرگونه تبعیض بعمل آورده تا با اهداف و مقاصد میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و دیگر اسناد بین‌المللی سازگاری داشته باشد.^۴

در رابطه با مسئولیت و تعهدات دولتی جهت حفظ و حمایت از حق اعتراض مسالمت‌آمیز در سطح داخلی نیز با توجه به موارد مذکور و اصلی‌ترین مفهومی که در حوزه حقوق عمومی مطرح می‌گردد، شامل فرد و حمایت از آن می‌باشد. لذا بایستی بستری فراهم شود که فرد نسبت به هرگونه دخالت دولت و دیگران در امان باشد.^۵ اما این

۱. بعنوان مثال، اجرایی نمودن اصل ۵۹ قانون اساسی (بعنوان یکی از اصلی‌ترین وظایف دولت) جهت به حداقل رسانیدن احتمال بروز اعتراض مسالمت‌آمیز.

2. Iia Siatitsa, op. cit. at 194.

3. Ibid. at 195.

4. Michael Hamilton, "The Meaning and Scope of 'Assembly' in International Human Rights Law", *International & Comparative Law Quarterly*, No. 3, (2020), at 15-16.

۵. علی مشهدی، «توجیه و نقد کنترل‌پذیری صلاحیت‌های گزینشی قوه مجریه»، فصلنامه اطلاع‌رسانی حقوقی، شماره ۲۱ و ۲۲، (۱۳۹۰)، ص ۶۵.

حاشیه امن گاهی دارای استثنائاتی است که برای دولت مجوز دخالت در آزادی‌های فردی خصوصاً حقوق بنیادین بشری را فراهم آورده که با توجه به رویه‌های نوین اداری به صلاحیت تخییری معروف است. صلاحیت تخییری، مجوز و اختیاری را به دولت می‌دهد تا در حوزه اقدامات خود آزادی عمل بیشتری داشته باشد.^۱ بعنوان نمونه در خصوص حق‌های بنیادین (اعتراض مسالمت‌آمیز) قانون اساسی کشور آلمان در اصل ۸ خود حق اجتماع مسالمت‌آمیز را حق کلیه شهروندان دانسته و با قید مسالمت‌آمیز بودن و عدم حمل اسلحه، اجرای آن را حتی بدون اطلاع قبلی و کسب مجوز به رسمیت شناخته است. در بند دوم اصل مذکور نیز قانونگذار مجوز محدودیت تجمعاتی که در فضای آزاد برگزار می‌شوند را صادر نموده است. اما آنچه در خصوص صلاحیت تخییری دارای اهمیت می‌باشد، رعایت (اصل نوین اداری) اصل تناسب در راستای اهداف قانونگذاری و ضرورت اقدامات لازم مربوطه است. اصل تناسب بیانگر وجود رابطه‌ای منطقی و معقول میان اتخاذ تصمیم و شرایط موجود می‌باشد. پس صلاحیت تخییری امری مطلق نبوده و مقید به اهداف قانونگذاری در چارچوب ضرورت و انصاف می‌باشد و نبایست مبنایی برای افراط و تفریط مقامات دولتی به حساب آید.^۲

نتیجه‌گیری

حق اعتراض مسالمت‌آمیز بعنوان یکی از موضوعات حقوق بشری به تبعیت از تغییر و تحولات روابط امروزی همواره دچار تغییر و تحول شده و همسو با پیشرفت حیات بشری، مستلزم پیش‌بینی قوانین جدید جهت مدیریت هرچه بهتر آن می‌باشد. حال با توجه به آنچه تاکنون بیان گردید، می‌توان نتایج ذیل را در عرصه داخلی و بین‌المللی متصور بود:

در عرصه حقوقی داخلی با توجه به قانون اساسی و مبنا و معیار قرار دادن نظریه محرومیت نسبی، بایستی بیان داشت که مغفول ماندن اصولی همچون ۵۹ قانون اساسی که عامل مهمی در راستای بروز نارضایتی و احساس محرومیت نسبی می‌باشد، بایستی با جلب نظر و توجه مسئولین در خصوص اتخاذ تصمیمات مهم و سرنوشت‌ساز در راستای اعمال

۱. همان، ص ۶۶.

۲. علی‌مشهدی و مراد جلیلی، همان، ص ۲۲۲.

آن برآمده تا عاملی برای مدیریت و به حداقل رسانیدن هرگونه نارضایتی و احساس محرومیت نسبی در سطح جامعه باشد. مورد دیگر توجه به نص اصل ۲۷ قانون اساسی بوده که مطابق با اسناد (ماده ۲۰ اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده ۲۱ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی) و استانداردهای بین‌المللی، پیش‌بینی شده و چنانچه لازم به درج شروط دیگری بود قانونگذار محترم آن را نیز پیش‌بینی می‌نمود.

طبق استانداردهای بین‌المللی و رویه برخی کشورها (از جمله آلمان) که صرف اطلاع‌رسانی برگزار می‌تواند تجمعی اعتراضی مسالمت‌آمیز را به رسمیت شناخته است، به دلیل آمره بودن قانون اساسی؛ چنانچه تجمعی اعتراضی بدون مجوز بوده اما قبلاً اطلاع‌رسانی صورت گرفته باشد، با رعایت چارچوب قانونی اساسی بایستی تجمعی مذکور را قانونی تلقی و از حمایت قانونی دولت نیز برخوردار باشد. در رابطه با وجود ابهام موارد مدنظر در خصوص محل به مبانی اسلام نیز بایستی با تفسیر به نفع ملت در راستای نیل به خیر عمومی کوشید و بجای گسترش دایره شمول قید مذکور سعی بر محدودیت مصادیق آن نمود (اصول دین) تا از این جهت شهروندان بتوانند آزادانه و با حفظ چارچوب قانونی مشخص اقدام به اعتراض مسالمت‌آمیز نمایند. در رابطه با تصمیمات اتخاذی از سوی مسئولین و همچنین اقدامات اجرایی مأمورین نیز بایستی با اعمال صلاحیت تخییری و برقراری تناسب میان منافع و نتایج اقدامات خود سعی بر مدیریت هرچه بهتر تجمعات اعتراضی مسالمت‌آمیز نموده تا مجالی برای تضييع حق و حقوق معترضین و همچنین اشخاص ثالث فراهم نیاید. حال با توجه به موارد فوق‌الذکر و نتایج پیشنهادی خلاء وجودی دادگاه قانون اساسی بیش از پیش احساس شده که با وجود آن بسیاری از مشکلات از جمله تعیین مصادیق محل به مبانی اسلام و لزوم اخذ مجوز حل و فصل خواهد شد.

در نهایت علاوه بر موارد مذکور، در عرصه بین‌الملل فقدان نهاد و دادگاه آسیایی حقوق بشر جهت مدیریت و اهرم فشاری در راستای اعمال تعهدات حقوق بشری از سوی دولت‌های منطقه بیش از پیش احساس می‌شود. زیرا با توجه به اسلامی بودن اکثر دولت‌های منطقه جای بسی تأمل است که بجای رجوع به دین مبین اسلام و خصوصاً کتاب مقدس قرآن، در اسناد بین‌المللی به دنبال کرامت ذاتی و حقوق انسانی باشیم. از جهتی

دیگر نیز با گسترش تعاملات و روابط کشورها خصوصاً اتباع آنها، وجود چنین نهادی می‌تواند بسیاری از مشکلات و خلاءهای قانونی را برطرف نماید.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Abdollah Ghaderi

<https://orcid.org/0000-0003-0548-5599>

Haneh Farkish

<https://orcid.org/0000-0003-4026-2585>

Arkan Sharifi

<https://orcid.org/0000-0001-9217-0012>

منابع

کتاب‌ها

- بشیریه، حسین، عقل در سیاست، چاپ پنجم (تهران: نشر نگاه معاصر، ۱۳۹۴).
- تیلا، پروانه، شهروند، ملت و دولت مسئول، چاپ دوم (تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۵).
- دیتراپ، کارل، جنبش اجتماعی و اعتراض سیاسی (نظریه‌ها و رویکردها)، ترجمه مجید عباسی، چاپ اول (تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۹۵).
- راسخ، محمد، حق و مصلحت، چاپ دوم (تهران: نشر نی، ۱۳۹۸).
- شیخ‌شعاعی، عباس، حق طبیعی و حقوق بشر، چاپ اول (تهران: نشر سلمان پاک، ۱۳۹۴).
- عباسی، بیژن، حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین، چاپ دوم (تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۵).
- غریب‌نواز، ایمان، مسئولیت مدنی اشخاص در اعتراض‌های عمومی، چاپ اول (تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۵).
- گرجی ازندریانی، علی‌اکبر و قاسمی، آرین، نظارت بر تجمعات مسالمت‌آمیز، چاپ اول (تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۵).
- موحد، محمدعلی، در هوای حق و عدالت، چاپ ششم (تهران: نشر کارنامه، ۱۴۰۰).
- موسوی، سید رضا و بنایی، محمدرضا، حق بر اعتراض مسالمت‌آمیز در نظام بین‌المللی حقوق بشر، چاپ اول (تهران: نشر خط‌ناب، ۱۳۹۹).
- هاشمی، محمد، حقوق اساسی و ساختارهای سیاسی، چاپ چهارم (تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۹).

مقاله‌ها

- آرسطا، محمدجواد و اکبری، مینا، «تأملی بر جایگاه نافرمانی مدنی در اسناد بین‌المللی، فقه سیاسی شیعه و نظام جمهوری اسلامی ایران»، پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، دوره ۴، شماره ۲، (۱۳۹۶).
- اسلامی، رضا و کمالوند، محمد مهدی، «چالش‌های آزادی اجتماعات در سیستم حقوقی ایران در پرتو نظام بین‌المللی حقوق بشر»، مجله حقوقی بین‌المللی، سال ۳۱، شماره ۵۰، (۱۳۹۳).
- آرزغ، محمد، الهیاری، فریدون و کجباف، علی اکبر، «تبیین جامعه‌شناختی علل پیوستن طبقات اجتماعی به شورش بابک خرم‌دین بر ضد عباسیان (با تأکید بر نظریه محرومیت نسبی تد رابرت گار)»، تاریخ و تمدن اسلامی، سال ۱۶، شماره ۳۱، (۱۳۹۹).
- پروین، خیراله، «حقوق بشر و تأثیر آن بر حاکمیت ملی دولت‌ها»، فصلنامه حقوق (مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی)، سال ۳۸، شماره ۴، (۱۳۸۷).
- حبیب‌زاده، توکل، «ابتنای مقاومت مردم فلسطین بر حق تعیین سرنوشت و تعهدات جامعه بین‌الملل در قبال آن»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۴۶، شماره ۴، (۱۳۹۵).
- رحمانی، تورج و مختاری، علی، «نافرمانی مدنی ایده‌ای برای عبور از بن‌بست نظری لیبرالیسم»، پژوهش سیاست نظری، شماره ۱۸، (۱۳۹۴).
- روستایی صدرآبادی، حمید، مطهری‌فرد، مرتضی و متولی‌زاده نایینی، نفیسه، «ملاحظات امنیتی در حکم فقهی اعتصاب در حکومت اسلامی»، فصلنامه امنیت ملی، سال ۷، شماره ۲۴، (۱۳۹۶).
- زرگری‌نژاد، نسیم و رنجبریان، امیرحسین، «چیستی و چگونگی اعمال حق تجمع مسالمت‌آمیز: تحلیلی بر دست‌آورد گزارش‌گر ویژه ملل متحد»، فصلنامه مطالعات حقوقی، دور ۴۶، شماره ۲، (۱۳۹۵).
- زمانی، سیدقاسم و محبعلی، امیرحسین، «مروری بر نظریه تفسیری شماره ۳۷ کمیته حقوق بشر سازمان ملل متحد در مورد ماده ۲۱ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی: حق بر تجمع مسالمت‌آمیز»، تالار گفتگوی تخصصی حقوقی و سیاسی بین‌المللی انجمن ایرانی مطالعات سازمان ملل متحد، (۱۳۹۹).
- عزیززاده، عبدالرضا و صالحی، ریحانه، «آزادی تشکیل اجتماعات و راه‌پیمایی‌ها در پرتو اصل ۲۷ قانون اساسی ایران»، نشریه حقوق اسلامی، سال ۱۴، شماره ۵۲، (۱۳۹۶).

- فرجیها، محمد و بازیار، ابوالقاسم، «جبران دولتی خسارت‌های بزه‌دیدگان در حقوق کیفری ایران و انگلستان»، مجله حقوقی تطبیقی، دوره ۲، شماره ۲، (۱۳۹۰).
- قاسمی، بهزاد و بختیاری، محمد، «کاربست و سنجش نظریه «محرومیت نسبی» در انقلاب جمهوری اسلامی ایران»، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، سال ۲۴، شماره سوم (پیاپی ۱۱۸)، (۱۳۹۷).
- کوه‌بنانی، حمیدرضا، تیموریان، رویا، نیرآبادی، هادی و یزدانی، محمدرضا، «بررسی عوامل موثر بر احساس محرومیت نسبی (مطالعه موردی شهرک شهید بهشتی مشهد)»، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم‌انداز زاگرس، دوره نهم، شماره ۳۱، (۱۳۹۶).
- مشهدی، علی، «تأملی بر نظارت قضایی دیوان عدالت اداری بر صلاحیت‌های تشخیصی در پرتو ماده ۶۴ قانون دیوان»، دوره ۱۹، شماره ۷۴، (۱۳۹۵).
- مشهدی، علی، «توجیه و نقد کنترل‌پذیری صلاحیت‌های تخییری قوه مجریه»، فصلنامه اطلاع‌رسانی حقوقی، دوره ۶، شماره ۲۱-۲۲، (۱۳۹۰).
- مشهدی، علی و جلیلی، مراد، «معیارهای نظارت قضایی بر صلاحیت‌های اختیاری مقامات اداری در حقوق ایران، فرانسه و آلمان»، فصلنامه حقوق اداری (علمی-پژوهشی)، سال ششم، شماره ۱۸، (۱۳۹۸).
- معتضدراد، آناهیتا، قاسمیان، علی و مالزیری، زینب، «تحولات یمن در چارچوب نظریه محرومیت نسبی»، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال ششم، شماره ۲۱، (۱۳۹۲).
- نجفی، رضا، گرجی ازندریانی، علی اکبر و تقی‌زاده، علی، «رویکرد تفسیری دیوان عالی کشور در حمایت از حقوق و آزادی‌ها با تأکید بر آرای حقوقی»، پژوهش حقوق عمومی، سال ۲۱، شماره ۶۲، (۱۳۹۸).

References

Books

- Lanza, E, *Protest and Human Rights Standards on the Rights Involved in Social Protest and the Obligations to Guide the Response of the State, Special Report on Freedom* (Spanish Expression of the Inter-American Commission on Human Rights, 2019).

- Venice Commission, *Study: European Commission for Democracy Through Law* (Strasbourg/Warsaw: Osce Office for Democratic Institutions and Human Rights, CDL-AD, 2019).

Articles

- Free World Centre, Article 19, “The Right to Protest: Principles on the Protection of Human Rights in Protests”, Free World Centre, London-United Kingdom, 2-47. Available from: https://www.article19.org/data/files/medialibrary/38581/Right_to_protest_principles_final, (2016).
- Daly, Aoife, “Demonstrating Positive Obligations: Children's Rights and Peaceful Protest in International Law”, *George Washington International Law Review*, Vol. 45, No. 4, (2013).
- Hamilton, Michael, “The Meaning and Scope of ‘Assembly’ in International Human Rights Law”, *International & Comparative Law Quarterly*, Vol. 69, No. 3, (2020).
- Midgley, Jeremy, “Assets in the Context of Welfare Theory: A Developmentalist Interpretation (CSD Working Paper No. 03-10)”, St. Louis, MO: Washington University, Center for Social Development, (2003).
- Siatitsa, Iliia, “Freedom of Assembly under Attack: General and Indiscriminate Surveillance and Interference with Internet Communications”, *International Review of the Red Cross*, Vol. 102, No. 913, (2020).

In Persian

Books

- Abbasi, Bijan, *Human Rights and Fundamental Freedoms*, Second Edition (Tehran: Dadgostar Publications, 2015).

- Bashirieh, Hossein, *Reason in Politics*, 5th Edition (Tehran: Negah Moaser Publications, 2013).
- Dieterup, Carl, *Social Movement and Political Protest (Theories and Approaches)*, Translated by Majid Abbasi, First Edition (Tehran: Research Institute of Strategic Studies, 2015).
- Gharibnawaz, Iman, *Civil Responsibility of Individuals in Public Protests*, First Edition (Tehran: Dadgostar Publications, 2015).
- Gorji Azandriani, Aliakbar and Ghasemi, Arian, *Monitoring Peaceful Gatherings*, First Edition (Tehran: Khorsandi Publications, 2015).
- Hashemi, Mohammad, *Constitutional Rights and Political Structures*, 4th Edition (Tehran: Mizan Legal Foundation, 2019).
- Mousavi, Seyed Reza & Banaei, Mohammadreza, *The Right to Peaceful Protest in The International Human Rights System*, First Edition (Tehran: Khate Nab Publications, 2019).
- Movahed, Mohammadali, *In the Spirit of Justice and Justice*, 6th Edition (Tehran: Karnameh Publications, 1400).
- Rasekh, Mohammad, *Right and Expediency*, Second Edition (Tehran: Ney Publications, 2018).
- Sheikh Shoa'ei, Abbas, *Natural Rights and Human Rights*, First Edition (Tehran: Salmane Pak Publications, 2014).
- Tila, Parvaneh, *Citizen, Nation and Responsible Government*, Second Edition (Tehran: Khorsandi Publications, 2015).

Articles

- Aresta, Mohammadjavad & Akbari, Mina, “Reflection on the Position of Civil Disobedience in International Documents, Shia Political Jurisprudence and the System of the Islamic Republic of Iran”, *Comparative Research of Islamic and Western Law*, Vol. 4, No. 2, (2016).
- Alizadeh, Abdolreza & Salehi, Reihane, “Freedom to Form Assemblies and Marches in the Light of Article 27 of the Constitution of Iran”, *Journal of Islamic Law*, Vol. 14, No. 52, (2016).
- Azegh, Mohammad, Allahayari, Fereydoun & Kajbaf, Ali Akbar, “Sociological Explanation of the Reasons for the Joining of Social Classes to Babak Khorramdin's Rebellion against the Abbasids (With an Emphasis on Ted Robert Gerr's Theory of Relative Deprivation)”, *Islamic History and Civilization*, Vol. 16, No. 31, (2019).
- Eslami, Reza & Kamalvand, Mohammadmahdi, “Challenges of Freedom of Assembly in Iran's Legal System in the Light of the International Human Rights System”, *International Legal Journal*, Vol. 31, No. 50, (2013).
- Farajiha, Mohammad & Baziar, Abolqasem, “Government Compensation for Victims' Damages in the Criminal Law of Iran and England”, *Comparative Law Journal*, Vol. 2, No. 2, (2016).
- Ghasemi, Behzad & Bakhtiari, Mohammad, “Application and Assessment of the Theory of “Relative Deprivation” in the Revolution of the Islamic Republic of Iran”, *Islamic Social Research*, Vol. 24, No. 3, (118 Consecutive), (2017).
- Habibzadeh, Tawakol, “Contesting the Resistance of the Palestinian People to the Right of Self-determination and the Obligations of the International Community towards It”, *Public Law Studies Quarterly*, Vol. 46, No. 4, (2016).

- Kohbanani, Hamidreza Teimourian, Roya, Nirabadi, Hadi & Yazdani, Mohammadreza, "Investigation of Factors Affecting the Feeling of Relative Deprivation (Case Study of Shahid Beheshti town of Mashhad)", *Zagros Landscape Geography and Urban Planning Quarterly*, Vol. 9, No. 31, (2016).
- Mashhadi, Ali, "A Reflection on the Judicial Supervision of the Court of Administrative Justice on the Diagnostic Powers in the Light of Article 64 of the Law of the Court", Vol. 19, No. 74, (2016).
- Mashhadi, Ali, "Justification and Criticism of the Controllability of the Elective Powers of the Executive Branch", *Legal Information Quarterly*, Vol. 6, No. 21-22, (2018).
- Mashhadi, Ali & Jalili, Murad, "Criteria of Judicial Supervision on the Discretionary Powers of Administrative Authorities in the Laws of Iran, France and Germany", *Administrative Law Quarterly (Scientific-Research)*, Vol. 6, No. 18, (2018).
- Motazedrad, Anahita, Qasemian, Ali & Malziri, Zeinab, "Yemen's Developments in the Framework of the Theory of Relative Deprivation", *Political Studies Quarterly*, Vol. 6, No. 21, (2012).
- Najafi, Reza, Gorji Azandriani, Aliakbar & Taghizadeh, Ali, "Interpretive Approach of the Supreme Court in Protecting Rights and Freedoms with an Emphasis on Legal Opinions", *Public Law Research*, Vol. 21, No. 62, (2018).
- Parvin, Kheirollah, "Human Rights and Its Impact on the National Sovereignty of Governments", *Law Quarterly (Journal of the Faculty of Law and Political Sciences)*, Vol. 38, No. 4, (2007).
- Rahmani, Toraj & Mokhtari, Ali, "Civil Disobedience as an Idea to Overcome the Theoretical Impasse of Liberalism", *Theoretical Policy Research*, No. 18, (2014).

- Roostaei Sadrabadi, Hamid, Motaharifard, Morteza & Motevalizadeh Nayini, Nafiseh, "Security Considerations in the Jurisprudence of Strike in Islamic Government", National Security Quarterly, Vol. 7, No. 24, (2016).
- Zamani, Seyed Ghasem & Mohibali, Amirhossein, "Review of Interpretive Theory No. 37 of the United Nations Human Rights Committee on Article 21 of the International Covenant on Civil and Political Rights: The Right to Peaceful Assembly", International Legal and Political Forum of the Iranian Organization Studies Association United Nations, (2019).
- Zargarinejad, Nasim & Ranjbarian, Amirhossein, "What and How to Exercise the Right to Peaceful Assembly: An Analysis of the Findings of the United Nations Special Rapporteur", Legal Studies Quarterly, Vol. 46, No. 2, (2015).

استناد به این مقاله: قادری، عبدالله، فرکیش، هانه و شریفی، ارکان، «استانداردهای حق اعتراض مسالمت آمیز و مسئولیت تسهیل اجرای آن توسط دولت در پرتو اسناد بین المللی»، پژوهش حقوق عمومی، ۲۵(۸۱)، (۱۴۰۲)، صص ۱۴۷-۱۸۴.

Doi: 10.22054/QJPL.2023.70391.2828

The Quarterly Journal of Public Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License